

EXPLICITÁCIÓ A LEKTORÁLT FORDÍTÁSOKBAN

ROBIN EDINA

ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program

1088 Budapest, Múzeum körút 4.

robin@beltav.hu

Kivonat: A leíró fordítástudomány megszületése óta egyre több empirikus vizsgálat indult a fordítás folyamatának feltérképezésére, univerzális jellemzőinek megállapítására, amelyek közül is az explicitáció az egyik leggyakrabban kutatott jelenség. Ezek a vizsgálatok azonban többnyire nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy az elemzés alapjául szolgáló korpuszok gyakran lektorált fordításokból állnak, amelyek már nem csupán a fordító stratégiájának és műveleteinek nyomait viselik magukon, hanem a lektoréit is. Felmerül tehát a kérdés, hogy amit ezek a vizsgálatok a fordító által végrehajtott műveletnek tulajdonítanak, valóban kizárólag a fordításra jellemző univerzális jellegzetességek-e.

Kulcsszavak: univerzális fordítási műveletek, explicitáció, nyersfordítás, lektorált fordítás, lektorálási műveletek, lektorálási korpusz.

1. Az explicitáció elméletei

1.1. Explicitációs kutatások

A fordítási univerzálék – azaz univerzális fordítási műveletek – közül is az explicitáció jelenségét övezte eddig a legnagyobb érdeklődés a fordítástudományon belül. Számos szakember végzett kontrasztív elemzéseket az explicitáció előfordulásának kimutatására, okainak vizsgálatára és fajtáinak meghatározására (többek között Blum–Kulka 1986/2001; Seguinot 1988; Olohan és Baker 2000; Pápai 2004; Englund Dimitrova 2005; Heltai 2005; Klaudy és Károly 2005; Pym 2005; Gumul 2006)¹. Az explicitációt a tolmácsolásban kutató tanulmányok száma jelentősen kevesebb, mint az írott nyelvi közvetítést vizsgáló kutatásoké. Ennek ellenére az eddig végzett vizsgálatok többségükben azt mutatják, hogy ez a jelenség a szóbeli nyelvi közvetítés formáiból sem hiányzik (Shlesinger 1995; Gumul 2006). A tanulmányok száma pedig egyre növekszik.

1.2. Az explicitáció fogalma

Az explicitáció fogalmát Vinay és Darbelnet (1995) vezette be a fordításelméletbe, amikor is kidolgozták az ekvivalenciát megteremtő műveletek modelljét azokra a fordítási helyzetekre, ahol a természetes ekvivalens nem rögtön nyilvánvaló (Pym 2010). Általános fordítási műveletek eredményeként jelentkező stilisztikai technikaként jellemezték mind az explicitációt, mind ellentétét, az implicitációt, amely a mondat szintjén jelentkezik, és a célnyelv normáit követi. Meghatározásukban az explicitáció olyan művelet, amelynek során a fordító explicit módon fejez ki valamit a célnyelvben, ami a forrásnyelvben implicit maradt, mivel az információ a forrásnyelvi kontextusból, illetve az adott szituációból kikövetkeztethető (Vinay–Darbelnet 1995). Az explicitáció és implicitáció stilisztikai műveletként való meghatározása nyilvánvalóvá teszi, hogy Vinay és Darbelnet az explicitáció jelenségét csupán tudatos döntéseken alapuló fordítói technikaként értelmezte,

¹ Lásd Gumul (2006: 174) és Dimitrova (2005: 35) összefoglaló táblázatát az explicitáció kutatásairól.

és nem számoltak a fordításban részt vevő nyelvpárok közötti rendszerbeli különbségekkel, amelyek az explicitációt kötelező és automatikus műveletté teszik (Klaudy 2004: 71).

A későbbi empirikus kutatások igyekeztek több fényt vetni az explicitációs műveletek sajátosságaira, és kiszélesítették az explicitáció jelenségének értelmezési tartományát. Blum–Kulka (1986/2001) végzett elsőként szisztematikus kutatásokat az explicitáció vizsgálatára, aki a kohéziós eszközök és a koherencia eltolódásait, az explicitáció szövegszintű megjelenését vizsgálta fordított szövegeken. Kutatási eredményei alapján megalkotta az explicitációs hipotézis fogalmát, amely

„(...) azt állítja, hogy a FNY szövegről a CNY szövegre való áttérés folyamatában megfigyelhető a kohézív explicititás növekedése, függetlenül a két nyelv rendszerbeli és szövegépítési különbségeitől. Ebből az következik, hogy az explicitációt olyan jelenségnek tartjuk, amely inherens része a fordítás folyamatának. (2001: 300)”²

A fenti megállapítás szerint az explicitáció univerzális, minden fordításra jellemző sajátosság, a fordítástudományban az empirikus bizonyítékok ellenére mégis széles körben vitatott (Seguinot 1988, Mauranen *et al.* 2004; Heltai 2005; Pym 2005; Baumgarten *et al.* 2008), és talán éppen ezért gyakran kutatott jelenség. Dimitrova (2005) fontos megállapítást tesz az explicitáció meghatározásával és feltételezett univerzális jellegével kapcsolatban:

A fordítástudományon belül immár teljes az egyetértés arról, hogy az explicitáció nem minden esetben kötelező művelet. Ezért fontos leszögezni azt is, hogy amennyiben az explicitáció univerzális jelenség a fordításban, ezt kizárólag úgy kell érteni, hogy csupán az *explicitáció lehetősége* univerzális, és nem úgy, hogy szükségszerűen mindig meg is történik (Dimitrova 2005: 40)³

1.3. Az explicitáció fajtái

Seguinot egyetért Blum és Kulka hipotézisének központi megállapításával, miszerint a fordítási folyamatnak természetesen része az explicitáció, ám a meghatározását túlságosan szűknek tartja (1988: 106). Nézete szerint az explicititás nem feltétlenül jár együtt a redundanciával: a redundáns információ hozzáadása nem az egyetlen eszköze az explicitációnak. Az explicitációnak ezért három formáját határozza meg: (1) olyan jelentés fogalmazódik meg explicitan a célnyelvi szövegben, amely az eredetiben nem volt benne, (2) az eredeti szövegben impliciten megfogalmazott információ a fordításban nyíltan kifejeződik, (3) a forrásnyelvi szöveg egy eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban (1988: 108). Elkülöníti azonban azokat a hozzáadásokat, amelyek a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel magyarázhatóak, és az explicitáció terminust kizárólag azokra az esetekre tartaná fenn, amikor ezek nem játszanak szerepet a fordításban: „(...) annak bizonyítására, hogy explicitáció történt, fenn kellett álljon a lehetősége egy másik ugyancsak helyes, de kevésbé explicit vagy pontos változatnak”⁴ (1988: 108). Seguinot ezt a jelenséget tartja a fordítási folyamathoz tartozónak.

² Klaudy Kinga fordítása (1999: 7).

³ Saját fordítás

⁴ Saját fordítás

Klaudy tipológiája az explicitáció fajtáinak meghatározására összefoglalja és egy elméletben egyesíti a korábban elhangzott véleményeket. Meghatározása szerint az explicitáció „olyan fordítási művelet, amelynek során a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette” (Klaudy 1999: 5). Az explicitáció így egyformán jelentheti újabb elemek betoldását a szövegbe, és már meglévő elemek jelentésének, szerepének konkretizálását. Az explicitáció következő típusait azonosítja (Klaudy 1999: 9):

- Kötelező explicitáció (*Obligatory explicitation*)⁵: olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.
- Fakultatív explicitáció (*Optional explicitation*): a nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható. A fordítónak ebben az esetben van választási lehetősége, hogy végrehajtja-e az explicitációs műveletet. Explicitáció nélkül is helyes célnyelvi mondatot kapna, a szöveg egésze azonban nem felelne meg a célnyelvi befogadó elvárásainak.
- Pragmatikai explicitáció (*Pragmatic explicitation*): a célnyelvi szöveg kiegészítése többletinformációkkal, amelyekre a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók háttérismerete miatt van szükség.
- Fordításspecifikus explicitáció (*Translation-inherent explicitation*): olyan explicitációs művelet, amely sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem magyarázható. Okai a fordítás természetében keresendők.

Amikor Klaudy (1997) kidolgozta három indoeurópai (angol, orosz, német) és egy finnugor nyelv (magyar) átváltási műveleteit, az explicitációt nem tüntette fel önálló fordítástechnikai alpműveletként. Klaudy az explicitációt és ellentétét, az implicitációt átfogó, „szuperkategóriának” (2004: 72) nevezi, amelyek szinte valamennyi átváltási műveletet magukba foglalják. Az explicitáció alá tartozó fordítói műveletek közé sorolható a lexikai konkretizálás, felbontás és betoldás, valamint a grammatikai konkretizálás, felbontás és betoldás (Klaudy 1999: 11, Klaudy 1997). Mindezek besorolhatók az explicitáció négy fajtájának egyikébe.

1.4. Az aszimmetria-hipotézis

Vinay és Darbelnet az explicitáció mellett a fordítási technikák között felsorolta annak ellentétét, az implicitációt is, amelyet akkor alkalmaz a fordító, amikor „...valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben, implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést” (1995: 344)⁶. Az implicitáció, így az explicitációs műveletek ellentétét: a lexikai generalizálást, összevonást és kihagyást, valamint a grammatikai generalizálását, összevonást és kihagyást foglalja magába⁷ (1999: 15).

Klaudy az explicitációval, illetve implicitációval járó műveletek vizsgálatok arra a következtetésre jutott, hogy a kötelező jellegű explicitációk az esetek többségében

⁵ Az explicitáció fajtáinak angol elnevezései Klaudy meghatározásában (Klaudy 2001: 83)

⁶ Klaudy fordítása (1999: 6)

⁷ A fordítástechnikai átváltási műveletekről bővebben: Klaudy (1997) *A fordítás elmélete és gyakorlata*.

szimmetrikusak, vagyis az explicitációval a másik nyelvi irányban implicitáció áll szemben. A fakultatív explicitációs műveletek esetén viszont gyakoribb az aszimmetria (1999: 14). Blum és Kulka explicitációs hipotézisét ezért Klaudy az aszimmetria-hipotézisével egészítette ki, amely

„(...) feltételezi, hogy az explicitáció és az implicitáció a fordításban nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók, ha van választási lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket az implicitációval járó műveletekkel szemben, és gyakran elmulasztják az implicitációt, ahol erre lehetőség nyílna” (2004: 74).

Az explicitáció irányadó elve tehát erőteljesebb a fordítóknál, mint az implicitáció elve (Klaudy 1997: 392). Klaudy szerint, ha az empirikus kutatások az implicitáció vizsgálatával igazolnák az aszimmetria hipotézist, azzal Blum és Kulka eredeti explicitációs hipotézise is igazolást nyerne.

1.5. Az explicitáció lehetséges okai

Miért explicitálnak a fordítók? Erre a kérdésre a forrásnyelvi ekvivalenciát szem előtt tartó elméletek nem adhatnak választ. Gideon Toury *Descriptive Translation Studies and Beyond* című könyvében kijelenti, hogy a fordított szövegeket a célnyelvi kultúra kontextusában kell tanulmányozni a forrásnyelv kontextusa helyett (1995: 136). Mindezt arra a feltételezésre alapozza, hogy a fordítók rendszerint „annak a kultúrának az érdekében dolgoznak, amely nyelvre az adott pillanatban fordítanak”⁸ (ibid.: 12). A fordítók ezért arra töreksenek, hogy az általuk létrehozott szöveg megfeleljen a célnyelvi olvasók igényeinek (Dimitrova 2005: 238). Alapvetően ezzel magyarázhatóak az explicitációs műveletek, ezt bizonyíthatja az is, hogy Toury megállapítása szerint közeli kapcsolat fedezhető fel az olvashatóság és az explicititás között (1995: 223).

Az empirikus vizsgálatok szerint a fordítók által végrehajtott műveleteket általános, standard gyakorlatot képviselő normák szabályozzák, kötetlen társadalmi konszenzus alapján (Toury 1995). Klaudy általános fordítástechnikai elveket fogalmaz meg, amelyek a fordítót munkájának végzése közben vezérik. A fordítónak mint hivatásos nyelvi közvetítőnek elsődleges feladata, hogy megteremtse a kommunikációt két különböző nyelvi kultúra között, és ennek érdekében elsősorban a célnyelvi befogadó igényeit tartja szem előtt, a célnyelv normáit követi. Mindeközben a fordítói szakma normáit is igyekszik betartani. Amikor azonban e két norma több választási lehetőséget is kínál egy probléma megoldására, a fordító az explicitebb megfogalmazást választja a sikeres üzenátvitel érdekében (Klaudy 1997: 380).

Anthony Pym a nyelvi tényezőkkel szemben szintén a nyelven kívüli, emberi tényezőkre helyezi a hangsúlyt, és az explicitáció problémáját a relevancia - elmélet alapjain és a kockázatmenedzsment kontextusában vizsgálja. Kockázatként a kommunikáció nemkívánatos kimenetelét, az esetleges félreértéseket értelmezi, amelyek korlátozzák a kommunikációban résztvevő partnerek közötti együttműködést (2005: 34). Pym szerint a fordított szövegek több kockázatot rejtnek magukban, mint az eredeti, nem fordítás nyomán létrejött szövegek, mivel a két kontextus kevesebb közös kulturális referenciát foglal magába. Ahol pedig nagyobb a kockázat, a fordító nagyobb

⁸ Saját fordítás

erőfeszítéseket fog tenni, hogy a félreértések kockázatát minimalizálja (2005: 41). Ilyen erőfeszítésnek tekinthető az explicitáció is, amelynek során egyértelműbb, könnyebben érthető célnyelvi szöveget igyekszik létrehozni a fordító.

1.6. Korpuszok és lektorált szövegek

Blum és Kulka (1986/2001) hipotézise óta folyamatosan születnek az újabbnál újabb univerzális fordítási műveleteket vizsgáló elemzések és modellek. A kutatók és elméleti szakemberek különféle tipológiákat dolgoztak ki, és megkíséreltek fényt vetni az explicitációt motiváló okokra és tényezőkre. A leíró paradigmán belül folyó korpuszkutatások lehetővé tették, hogy nagy mennyiségű, gépileg elemezhető szövegen is vizsgálható legyen az explicitáció jelensége, statisztikailag jelentős adattal bizonyítva univerzális jellegét a fordított szövegekben (Olohan–Baker 2000; Olohan 2001; Pápai 2004). Időnként úgy tűnhet, a fordítástudomány szinte valamennyi képviselőjének van hozzáfűznivalója az eddig elhangzott explicitációs elméletekhez.

A fundamentális probléma azonban a kutatások nagy részével az, hogy nem veszik figyelembe a tényt, miszerint az általuk vizsgált korpuszok többségében lektorált szövegekből állnak. Dimitrova összesítő táblázatban sorolja fel az eddigi legfontosabb explicitációval kapcsolatos kutatásokat, feltüntetve az általuk elemzett szövegek műfaját (2005: 35). Dimitrova listájából világosan látszik, hogy a kutatások alapjául szolgáló korpuszok (újságcikkektől a regényekig) nyomtatásban kiadott, tehát – a kiadói protokollnak megfelelően – szerkesztők által gondozott fordított szövegek. Az Olohan és Baker által korpuszkutatásokhoz használt Translational English Corpus, amely angol nyelvre fordított szövegeket tartalmaz, elsősorban kiadásra szerkesztett szövegekből áll (Olohan–Baker 2000; Olohan 2001: 424). Felmerül a kérdés, hogy amit ezek a vizsgálatok eredményeik alapján a fordító által végrehajtott műveletnek tulajdonítanak, valóban kizárólag a fordításra jellemző univerzális jellegzetességek-e. Valóban a fordító explicitálta a forrásnyelvi szöveget, vagy esetleg a fordítást gondozó lektor műveletéről van szó? De hát explicitálnak-e a lektorok? Hiszen az explicitáció Blum és Kulka hipotézise szerint a fordításra jellemző univerzális művelet.

Baumgarten et al. angol tudományos cikkek német fordításait vizsgálva jegyzi meg, hogy a fordításokban található pragmatikai célokat szolgáló betoldások egy része valószínűleg a szöveget lektoráló szerkesztőknek tulajdonítható (2008: 193). Ennél többet azonban nem tesznek hozzá a kérdéshez, nem vizsgálják, mennyiben módosítanak a szerkesztők az általuk javított szövegeken. A szakirodalom általában nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, sőt gyakran a kiadók sem tüntetik fel a szerkesztő nevét, aki a fordított szöveget gondozta. Az *1. ábra* mutatja Joanne Harris *Rúnajelek* című művének szövegrészletét annak illusztrálására, milyen mértékű módosításokat végezhet egy-egy szerkesztő a fordított szövegen⁹.

⁹ Harris, J. 2009. *Rúnajelek*. Bp: Ulpius-ház F: Szűr-Szabó Katalin

És ha felegelőt mert, az álusisk azt mondogatták, hogy világeletemben nagy bajkeverő volt, még hogy a balszerencse aznap szegődött melléjük, amikor Maddy megszületett, és hogy még soha semmi jó nem származott abból, ha egy gyermek varázsjellel a kezén születik. A furcsa ákombákomot néhány aggasztán a Boszorkány Jelenék nevezte, amit lehetetlen volt jelmosni vagy levakarni.

(kép)

A Jó Nép, másnéven Tündék vagy koboldok azon a nyáron nem bírtak magukkal, pincéket fosztogattak, birkát loptak, sőt időnként kékre festették őket, a legkegyetlenebb tréfákat űzték, mint például, lótrágyát hagytak a templom lépcsőjén, vagy szódabikarbonát tettek a miseborba, hogy pezsegen, vagy a Fűszeres Joe boltjában a savanyú uborkák köcsögökben az ecetet vizeletté változtatták.

Törölt: tilakozott... emberek mondták... egy olyan gyerekből... ákinek... van ... (Oz)ff
; amit... hívott... és... -súrolják bármédig... eltávolítam (...)

Formázott: Betűtípus: 10 pt

Törölt: káéz volt azok, akár a koboldok - más néven a... vagy a... - azon a nyáron... de... (vagy...)... Joe Grocer, azaz (...)

1. ábra

Joanne Harris: *Rúnajelek* című regényének lektorált részlete.

Amint az a példából kiderül, a lektorok jelentős mértékben javíthatnak az általuk gondozott fordítások nyelvi megformáltságán. Tevékenységük a végleges szöveg megalkotásában nem elhanyagolható. Főként akkor nem, amikor a kutató a kizárólag fordításokra jellemző univerzális műveletekre kíván bizonyító erejű adatokat gyűjteni. A fordítástudományban tehát számolni kell a fordítás folyamatának utolsó szereplőjével, a lektorral is.

2. Fordítás, lektorálás és az explicitáció

2.1. A fordító és a lektor

Szerzők és szerkesztők kézikönyve című írásában Gyurgyák hangsúlyozza, hogy a szerzői (fordítói) kézirat sohasem egyenlő a kész könyvvel, a kiadott mű minősége nagyban múlik a kiadói munkatársak hozzáértésén (2008: 249). A lektor szerepe a fordított szövegek esetében ebben is kulcsfontosságú, hiszen

„(...) mintegy közvetítő a szerző¹⁰ és az olvasó között, ugyanis egyszerre kell a szerző és az olvasó fejével gondolkodnia, azaz tisztában kell lennie azzal, mit is akar valójában a szerző mondani, másrészt segítenie kell az olvasót a mondandó megértésében” (Gyurgyák 2008: 275).

Gyurgyák meghatározása azon megállapításokat idézi, amelyeket a fordítóról mint nyelvi közvetítőről ír a fordítástudományi szakirodalom. A lektor és fordító ugyanazon érdekek között egyensúlyozva igyekszik elvégezni munkáját: döntéseikben szerepet játszanak a megbízó, a szakmai fórumok (fordítói és szerkesztési normák), a szerző és legfőképpen az olvasó igényei (Mossop 2001).

Ennek megfelelően mindkettőjük célja, hogy szerző és olvasó között létrejöjjön a sikeres kommunikáció. Gondoskodniuk kell arról, hogy félreértésektől mentes, egyértelmű, a nyelvi normáknak megfelelő, könnyen feldolgozható szöveget hozzanak létre, amely az olvasó számára releváns információval szolgál. Ahol pedig fennáll a félreértelmezhetőség kockázata, a fordítóhoz hasonlóan a lektor is nagyobb erőfeszítéseket fog tenni, hogy a félreértések kockázatát minimalizálja (Pym 2005: 41). A lektor ezért beavatkozásokat hajtat végre a szövegben, gyakran olyanokat is, amelyek nem feltétlenül szükségesek (Horváth 2009), és Seguinot explicitációval kapcsolatos megállapítását idézik: „(...) annak

¹⁰ Jelen esetben fordító.

bizonyítására, hogy explicitáció történt, fenn kellett álljon a lehetősége egy másik ugyancsak helyes, de kevésbé explicit vagy pontos változatnak”¹¹ (1988: 108).

2.2. A lektorálás műveletei

Brian Mossop (2001) szerint a lektor (és az eredeti nyelven fogalmazott szövegek szerkesztője) kétféle tevékenységet folytat a szöveg gondozásakor: javítja (*correct*), illetve tökéletesíti (*improve*) a nyersfordítást. A javítás kategóriájába tartozó beavatkozások a kötelezően elvégzendő műveletek, amelyek nélkül nem jönne létre nyelvi, grammatikailag helyes szöveg. A nyersfordítás tökéletesítését szolgáló beavatkozások azonban fakultatívak. A lektor annak érdekében hajtja végre azokat, hogy a kész szöveg könnyen feldolgozható, és az olvasók igényeinek megfelelő legyen.

Horváth a lektorálást a fordítás pontosságának ellenőrzéseként és szükség szerinti javításaként értelmezi (2009: 242). Kutatási eredményei alapján megállapítja, hogy a lektorálás a célnyelv normáihoz közelíti a fordított szövegeket. A lektorálási műveletek kategorizációjakor a következő beavatkozásokat sorolja fel: *átrendezés*, *beszúrás*, *csere*, *törlés*, *szélgjegyzet* (ibid.: 156). Ezek közül az utolsó nem avatkozik közvetlenül a szövegbe, csupán javaslatokat fogalmaz meg a szöveg minőségére vonatkozóan. A többi lektori beavatkozás azonban egybevethető Klaudy fordítástechnikai tipológiájával (1997, 1999), amely az explicitáció és implicitáció szuperkategóriája alá tartozó műveleteket sorolja fel. Az *átrendezés*, *beszúrás*, *csere* takarhat lexikai és grammatikai konkretizálást, felbontást és betoldást, valamint lexikai és grammatikai összevonást, generalizálást. A *törlés* pedig a lexikai és grammatikai elemek kihagyására vonatkozhat.

Érdekes tehát megvizsgálni, milyen műveletekben nyilvánulnak meg ezek a beavatkozások a lektorok nyersfordításokat gondozó tevékenysége során. Az alábbi példák a Könyvmolyképző Kft. és az Ulpius-ház által rendelkezésre bocsátott nyersfordítások és lektorált szövegek részleteiből származnak:

(1) Csere:

Lexikai konkretizálás: általános jelentésű lexikai elem cseréje konkrétabb jelentésű lexikai elemmel.

Bray: *Úgy tettem, mintha a zsonglőröket nézném.* → *Úgy tettem, mintha a zsonglőröket bámulnám.*

Clare: *Simon, mint mindig, most is kilógott a klub vendégei közül farmerjában és a régi pólóban...* → *Simon, mint mindig, most is kilógott a klub vendégei közül farmerjában és a divatjamúlt pólóban...*

(2) Beszúrás:

Jelentések konkretizálása a kontextusból: olyan jelentés explicit megjelenítése a lektorált szövegben, amely a nyersfordításban csak implicit módon volt jelen.

Bray: *Csinosan nyírt bajsza volt, és az arcán egy kegyetlen mosolynyi heg húzódott.* → *Csinosan nyírt bajsza mellett az arcán húzódó heg kegyetlen mosolyra emlékeztetett.*

¹¹ Saját fordítás

Harris: *Matrac helyett deszkán aludtak, kerülték este a nehéz ételeket... → Matrac helyett kemény deszkán aludtak, **vacsorára** nem ettek nehéz ételeket...*

(3) Átrendezés:

Jelentések felcserélése (értelmi, logikai kiterjesztés): idiomatikusabb, a valóság szemléletnek jobban megfelelő szöveget eredményez.

Bray: *Átviszik őket a Télvilágba, **növelik velük az erejüket**. → Átviszik őket Télvidékre, ezzel is csak **az erejük növekedik**.*

Clare: *Egy emberlány sosem vett volna föl olyan ruhát, amilyen Isabelle-en volt. → Egy emberlány sosem venne föl olyan ruhát, amelyet Isabelle **viselt**.*

(4) Beszúrás:

Konkretizáló minőségjelző, határozó betoldása: a nyersfordításban nem szereplő minőségjelzők, illetve határozók beszúrása, amelyek a jelentést konkrétabbá teszik.

Harris: *Tudod jól, hogy bosszúra számíthatsz... → Jobb, ha tudod, hogy **szörnyű** bosszúra számíthatsz...*

Parsons: *Isten bőséggel áldotta meg magukat, és helyvel is a tároláshoz. → Isten bőséggel áldotta meg magukat, és **elegendő** helyvel is a tároláshoz.*

(5) Beszúrás:

Kötőszó betoldása: a nyersfordításban impliciten értelmezhető kötőszavak explicit betoldása a szövegbe.

Bray: *...- szólta. Kis szünet után folytatta. → - szólta, **majd** kis szünet után folytatta.*

Clare: *Ha tudod, mi a jó neked, eltűnsz innen... → **De** ha azt tudod, mi a jó neked, eltűnsz innen...*

A fenti példákból kitűnik, hogy a lektorok jelentős változtatásokat végeznek a nyersfordításokon, szószinten, mondatszíntén és szövegszíntén egyaránt. Ez a megállapítás ellentmond Horváth megfigyeléseinek, aki empirikus vizsgálatok alapján igazolódni látta hipotézisét, miszerint a lektorok főként szószinten javítanak (2009: 217). Ezek a műveletek – csere, átrendezés, beszúrás – érthetőbb, egyértelműbb, könnyebben feldolgozható fordított szöveget eredményeztek. Megállapítható tehát, hogy a lektorok ezekben az esetekben explicitáltak. Ha azonban a lektorok is explicitálnak, tekinthető-e továbbra is kizárólag a fordított szövegekre jellemző univerzálénak az explicitáció?

2.3. Az explicitáció mint szerkesztési művelet

Seguinot (1988) a fordítási folyamatban szerepet játszó két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel magyarázható explicitációs műveleteket nem tekinti valódi explicitációnak. Ezt a terminust kizárólag azokra az esetekre tartaná fenn, amikor ezek a paraméterek nem játszanak szerepet a fordításban. Hozzáteszi azonban azt is, hogy az általa explicitációnak nevezett, nyelvpártól független hozzáadások *szerkesztési* (*editing*)

stratégiák részét képezik, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértését, az olvasói és intézményes igények kielégítését szolgálják.

Englund Dimitrova (2005) olyan empirikus elemzéseket végzett az explicitáció kutatása során, amelyek a lektorálás, önlektorálás, illetve szerkesztés témakörét is érintették. Megfigyelései szerint a stratégiai (tudatos döntéseken alapuló) explicitációs műveletek a fordító értelmezési folyamatának (*process of interpretation*) eredményeképpen jönnek létre, amelynek során a célnyelvi szöveget a célnyelven módosítják, és nem térnek vissza ismét a forrásnyelvi szöveghez, nem történik újabb átváltási művelet. A fordított szöveg újraformálása (szerkesztése) a célnyelven pedig gyakran jár együtt olyan műveletekkel, amelyek a fordítást a forrásnyelvi szöveghez képest explicitabbá teszik (Dimitrova 2005: 237).

Összegzés

1. Hipotézisek

Az explicitációról szóló szakirodalom áttekintése során három olyan megállapítással találkoztunk, amelyek az explicitációt kapcsolatba hozták a fordított szöveg szerkesztésének folyamatával. Seguinot (1988) a fordításspecifikus explicitáció jelenséget a *szerkesztési (editing)* stratégiák közé sorolta, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértését, az olvasói és intézményes igények kielégítését szolgálják. Dimitrova (2005) kutatásai során azt a megfigyelést tette, miszerint a fordítók az önlektorálás folyamata során végeztek explicitációs műveleteket, a már célnyelvi struktúrák átformálásával, anélkül, hogy további átváltási műveletet végeztek volna a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között. Baumgartner et al. (2008) a pragmatikai explicitációs műveletek egy részét a fordításokat gondozó lektornak tulajdonította.

Mindezen megállapítások azokra az explicitációs műveletekre vonatkoznak, amelyek nem a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt szükségesek, és amelyek nélkül a fordító nem kapna helyes célnyelvi szöveget. Az explicitációról alkotott eddigi elméletek ezeket a műveleteket nevezik valódi vagy fordításspecifikus explicitációnak (többek között Seguinot 1988, Klaudy 1997; Klaudy 2004; Heltai 2005) – más szóval univerzális fordítási műveleteknek. Seguinot, Dimitrova és Baumgartner et al. megfigyelései, valamint saját előzetes kutatásunk eredményei alapján azonban megállapíthatjuk, hogy az explicitáció nem kizárólagosan a fordítási folyamatra jellemző műveleteket takar.

Hipotézisünk szerint a valódi explicitáció a szövegek szerkesztésére jellemző univerzális művelet, és a következőképpen definiálhatjuk:

A valódi explicitáció olyan univerzális szerkesztési művelet, amely egy adott – fordított vagy eredeti – szöveg egyértelműsítését, feldolgozhatóságát hivatott elősegíteni a befogadó számára. Az explicitációs szerkesztési műveletek megnyilvánulásai: a betoldás, a csere és az átrendezés – a szó, a mondat, illetve a szöveg szintjén. Minden szövegszerkesztési helyzetben előfordulhat, legyen az szóbeli vagy írásbeli kommunikáció; az adott szövegszituációra jellemző paramétereknek megfelelő mértékben.

Ezzel az explicitáció tartományát kiszélesítjük olyan szövegszerkesztési szituációkra is, ahol nem történik nyelvi közvetítés, nincsenek nyelvek közötti átváltási műveletek (pl.

eredeti, nem fordított szövegek szerkesztése). Azokat az explicitációs műveleteket pedig, amelyeket a fordításelméletek (Klaudy 2001) a kötelezően végrehajtandó explicitációs műveletek közé sorolnak, nyelvspecifikus műveleteknek tekinthetjük, mivel nem szövegszerkesztési stratégiák motiválják őket, hanem a nyelvrendszerek közötti különbségekből fakadnak.

2. További kutatások

A hipotézis igazolásához széleskörű empirikus kutatások szükségesek. Elsősorban nagyobb, több műfajra is kiterjedő, gépileg és manuálisan is elemezhető korpuszokon kell vizsgálni a hipotézis helytállóságát, amelyek lehetővé teszik a jelenség mind folyamatközpontú, mind pedig eredményközpontú (Pápai 2004) elemzését.

A kutatás első lépéseként érdemes megvizsgálni, végeznek-e, illetve milyen mennyiségben végeznek explicitációs műveleteket a lektorok a szövegek gondozása közben – számottevő-e az explicitációs műveletek száma a többi lektori beavatkozáshoz képest. Az azonosított explicitációs műveleteket azután össze kell vetni az eredeti forrásnyelvi szöveggel, és megvizsgálni a két szöveg viszonyát. Érdemes továbbá a lektorált szöveget az implicitációs műveletek szempontjából is elemezni annak feltárására, javítják-e a lektorok a fordító explicitációs műveleteit. Amennyiben az explicitáció univerzális szövegszerkesztési művelet, úgy feltételezhetően Klaudy aszimmetria-hipotézise is igazolást nyer, azaz a lektorokban is erősebb az explicitáció, mint az implicitáció elve. A lektorált szövegek kutatásához elengedhetetlen a lektorok lektorálási szokásainak vizsgálata: általában szorosan az eredeti szöveget követve vagy attól elvonatkoztatva, csak a célnyelvi szövegre koncentrálnak-e.

Az explicitáció kutatását szükséges kiterjeszteni a nem fordítás eredményeképpen létrehozott szövegek szerkesztett változataira is. Amennyiben az elemzések megállapítják, hogy eredeti szövegek szerkesztett változataiban is kimutatható az explicitáció, úgy a fenti hipotézis további igazolást nyerhet. Szükséges ezért olyan összehasonlítható korpuszok gyűjtése, amelyben fordítások lektorált változatai, nyers kéziratok és szerkesztett változataik egyaránt megtalálhatók a szerkesztési műveletek kontrasztív vizsgálatára. További elemzések igazolhatják, hogy a szerkesztett eredeti szövegek explicitebbek-e, mint a szerkesztetlen kéziratok.

A tolmácsolás kutatása, amelyben vizsgálatok szintén azonosították (Gumul 2006), illetve cáfolták (Baumgartner et al.) az explicitáció jelenlétét, további eredményekkel szolgálhat. A tolmács munkája során, a szöveg feldolgozása közben szintén szerkeszti a szöveget. A tolmácsolást mint szóbeli nyelvi közvetítést azonban több korlátozó tényező szabályozza (idő, memóriakapacitás stb.), ezért a szerkesztési műveletek lehetőségei is korlátozottak. A hipotézist igazolhatná az is, ha bebizonyosodna, hogy ugyanazt a szöveget írásban a fordító jobban explicitálja, mint a tolmács szóban.

Irodalom

- Baumgarten, N., Meyer, B., Özçetin, D. 2008. Explicitness in Translation and Interpreting: A critical review and some empirical evidence (of an elusive concept). *Across Languages and Cultres*. 9. évf. 2. szám. 177-203.
- Bray, L. 2010. *Rettentő gyönyörűség*. Szeged: Könyvmolyképző.

- Blum-Kulka 1986. *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*. In: Venuti, L. (ed.) 2001. *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge. 298-313.
- Clare, C. 2009. *Csontváros – A halál ereiklyéi*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Dimitrova, E. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam: Benjamins.
- Gumul, E. 2006. Explicitation in Simultaneous Interpreting. *Across Languages and Cultures* 7. évf. 2. szám. 171-188.
- Gyurgyák, J. 2008. *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Budapest: Osiris.
- Harris, J. 2009. *Rúnajelek*. Bp: Ulpius-ház.
- Heltai, P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K., Flóris, Á. (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45-74.
- Horváth, P. I. 2009. A lektori kompetencia. PhD értekezés. Budapest. Kézirat.
- Klaudy, K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*. 2. évf. 5-22.
- Klaudy, K. 2001. Explicitation. In Baker, M. (ed.) 2001. *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288-291.
- Klaudy, K., Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures*. 6. évf. 2. szám. 141-158.
- Klaudy, K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J., Tóth Sz. (eds.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70-75.
- Mayle, P. 2009. *Bor, mámor, Provence*. Budapest: Ulpius-ház.
- Mossop, B. 2001. *Editing and Revising for Translators*. Manchester: St Jerome.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting *that* in translated English: evidence for subconscious processes of explicitation? *Across Languages and Cultures*. 1. évf. 2. szám. 141-158.
- Pápai, V. 2004. Explicitation: A universal of translated text? In: Mänttinen, A., Kuusimäki, P. (eds) 2004. *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 143-164.
- Parsons, G. K. 2010. *A Napkirály árnyékában*. Szeged: Könyvmolyképző.
- Pym, A. 2005. Explaining Explicitation. In: Károly, K., Flóris, Á. (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45-74.
- Pym, A. 2010. *Exploring Translation Studies*. London: Routledge.
- Seguino, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction*, 1. évf. 2. szám. 106-114.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting. *The Translator*, 1. évf. 2. szám. 193-214.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.